

формування і розвиток певних груп слів та словникового складу в цілому, має справу як з власне мовними, так і позамовними факторами, які впливали на функціонування лексичного складу мови від найдавніших часів до сучасного стану її існування.

Виготовлення художніх виробів із дорогоцінних, а також деяких інших кольорових металів було одним із древніх і широко розповсюджених видів мистецтва. Найдавніший період історії металопластики припадає на VI-VII ст. Як показали археологічні дослідження, східні слов'яни доби розкладу первіснообщинного ладу і переходу до класового суспільства вже мали розвинуте мистецтво, в тому числі і художнє. Це фібули, шийні гривні, деталі жіночого головного убору, браслети, сережки, персні.

Слов'янські майстри знали не лише відливання, штампування, карбування, а й скань та інкрустацію металом і камінням, виїмчасту емаль, уміли наносити позолоту. Художня металопластика розвивалась у східних слов'ян самобутньо і відзначалась багатством форм та елементів оздоблення. Небаченого доти розквіту художнє виробництво металу досягло у добу Київської Русі. Відомий учений X ст. Теофіл, який вивчав художнє виробництво країн Сходу і Заходу, мистецтво Русі ставив на друге місце після візантійського.

На другу половину XVII та на XVIII століття припадає розквіт ювелірного мистецтва на західноєвропейських засадах. Посилуються безпосередні зв'язки з провідними центрами Європи, зокрема з Гданськом, Нюрнбергом, Аугсбургом. Починає поширюватися в цей період і народне ювелірство - золотарство. Золотарі крім давно поширених прикрас - сережок, пернів, хрестів, "доброго намиста" (коралів) - виробляли дукачі - поодинокі металеві, часто визолочені нагрудні прикраси у вигляді монети. Вона претендувала на центральне місце в ансамблі прикрас, які носили на шії та грудях і була характерною деталлю українського дівочого та жіночого вбрання багатьох областей України.

Лексема, що позначала цей ювелірний виріб, є фонетичним варіантом слова **дукат** (болг. дукат, п. *ducatus dukacz*, ч., слвц. *Dukat*, схв. дукат), яке первинно вживалося зі значенням "срібна", а потім золота монета, що була поширена в ряді європейських країн (11, 2, 433). На думку етимологів, це запозичення з італійської мови, мовами-посередниками якого були польська та німецька мови (пор. іт. *Dukato* - "герцогство, монета", походить від слат. *Dukatus* - "герцогство, князівство", утворюється від лат. *dux* - "вождь").

Нове значення виникло внаслідок переосмислення слова, яке було на перших латинських монетах (*dukato a Arugla* - "князівство Апулія" (3, 2, 140). Назва **дукат** спочатку була присвоєна венеціанським монетам вагою близько 3,5 г, які були випущені в обіг у 1284 році. В Україні, грошовий обіг якої в XVI-XVIII ст. - до возз'єднання з Росією - становив частину польського грошового обігу, це найменування не було вже пов'язане саме з венеціанськими монетами, оскільки після виходу дуката на світовий ринок в

самій Західній Європі ним називали будь-які золоті монети вказаної ваги, що карбувалися у багатьох державах.

В Україні, як і в Польщі, найбільш поширеною назвою дукатів-монет стало складене найменування **червоні золоті**. Населення України користувалося польською і взагалі західноєвропейською монетою, останнє особливо стосується золотої монети і великої срібної – талерів і левків (левандалерів). У XVI-XVII століття в Україну надходило кілька видів золотих монет багатьох європейських держав, поряд з дукатами (червоними золотими) карбувалися і кратні дукати – подвійні, потрійні та інші. Велика золота монета (португал) у 5 і 10 дукатів з XVII століття все більше набувала значення монети дарчої. За індивідуальним характером оформлення вона наближалася до медалі, яка не була призначена для платіжних цілей.

Звичай перетворювати монети на прикраси знайомий багатьом народам, у тому числі і стародавнім слов'янам. Він певною мірою підготував і звичай носіння особливої поодинокі жіночої прикраси у вигляді медалевидного медальйона, на який у XVII столітті поширилася назва західноєвропейської монети - **дукат**. Складене найменування червоні золоті, червонець, субстанти-вований прикметник червоний, дукач (дукат) є лексичними дублетами і в пам'ятках писемності періоду XVII – XVIII століть позначають золоті монети (дукати) і як платіжний засіб, і як прикрасу (намисто, ланцюжки з дукатів, **дутки** – згорнуті в трубку дукати).

Дукатами переважно називаються прикраси, які є більш важкими золотими монетами – подвійними, потрійними і ще більшими. До 40-их років 19 ст. відноситься опис вбрання української жінки, який має тлумачний характер: “На шії завжди кілька разків коралів або іншого намиста,..і кілька рядків золотих монет з великим срібним або золотим хрестом,..або замість хреста дукат, велика золота монета, часто іконка або який-небудь дорогий медальйон” (9,53).

Ф.К.Волков вкладає у визначення цієї жіночої прикраси історико-еволюційний зміст “Дукачі ... склалися просто із золотих монет (дукатів), що носилися з намистом або на окремому шнурку чи ланцюжку... На російській Україні їх носили...окремо від намиста у вигляді дукача, причому тільки одна, по можливості велика монета підвішується або на трьох маленьких ланцюжках до довгого, що облягає шію, або на металевому, срібному чи позолоченому бантику, прикріпленому до стрічки, шнурка або ланцюжка. Монетами для дукача найчастіше були тонкі, але дуже великі у діаметрі дукати Марії Терезії, замінені потім російськими карбованцями або дукачами місцевого виготовлення з яким-небудь священним зображенням з одного боку і портретом Єлизавети або Катерини з іншого...” (2,487).

Зазначені однослівні та складені найменування зустрічаються, як правило, в описах майна тих чи інших власників. У майні вдови переяславського полковника Григорія Лукашевича було “...перел перенизенных **червонцами** 10

шнуров на манисте, и на означенных перлах было **червонцев** двадцать семь” (8, 84). Після смерті чернігівського судді Василя Томари (1726 р.) лишилося кілька “*клеинотов женских: перел, ланцюжков, каначков, дукатов...*” (6, 18). У “Книзі пожиткам полковника Павла Полуботка і дітей його Андрія і Якова”, складеній російським офіцером у 1724 р., у майні Андрія названо “**червоний** *небольшой, что носят на шее*”, а один “**червоний** *большой, что носят на шее*” був у майні Якова (13,21).

Опис майна фастівського полковника Семена Палія (1704 р.) перелічує: “...**червонных** *гнутых одинаковых на манисте корольковой черной, червонных также гнутых на корольковой манисте 18, червонные золотые на нитке, сий есть дукат великий* *имея в себе 5 золотых да 3 золотые одинаки*” (1,43). Складені найменування **золотий одинакий** та **дукат великий** вживалися для позначення прикрас різної ваги. **Золотий одинакий** – це звичайний дукат (червінець), монета вагою близько 3,5 грамів. **Дукат великий** називає велику монету або медаль, що перевищує вагу одного червоного золотого.

Чітку вказівку на те, що дукачем є монета, подає прикметник червоний у складеному найменуванні **червоний дукач**: “...*манисто перловоє, ланцюжки золотые, червонные дукаты, перстне* (7, 43). Прикметник **золотий** у термінологічних сполученнях **дукат золотий** і **червоний золотий** вказує на матеріал, з якого виготовлена прикраса – “зроблений із золота або покритий, оздоблений золотом чи позолотою” (11,3,680): “...*хустки всякому из нас подавала панна, а брат подарил невесте дукат золотой*” (12, 35).

У період ХУІІ - ХУІІІ століть дукачі як ювелірна прикраса в окремих випадках є вже не привізні монети або медалі, що були обов’язковою приналежністю жіночого вбрання українських панівних класів, а виробами українських майстрів-золотарів. Вони з’явилися в результаті довгого і складного процесу розвитку української художньої металопластики. Дукачі були продуктом місцевого виробництва, центр якого знаходився на Лівобережжі. Вони поширювалися на Чернігівщині, Полтавщині, Слобідській Україні, на заселеній українцями частині Курщини та Воронежчини і значно менше на інших територіях.

Існувала велика різноманітність вироблених у майстернях українських ювелірів-золотарів форм цієї традиційної жіночої прикраси: від скромної медалі з вушком, все багатство якої становила гра світла на рельєфі начищеної до блиску міді, до досить складного ювелірного виробу, в якому визолочений медальйон із зображенням на обох боках з’єднувався з прикрашеною різнобарвними скельцями брошкою. У дукачах поряд із західноєвропейськими елементами широко застосовувалися композиції, мотиви і форми народного мистецтва.

За свідченнями істориків, приблизно в другій половині ХІХ століття на більшій частині території України дукачі як елемент матеріальної культури

починають втрачатися (12, 135). Остаточний занепад ремесла припадає на першу чверть ХХ століття. У зв'язку з утратою цього ювелірного виробу лексема **дукач** (фон. варіант **дукат**) зі значенням “жіноча прикраса у вигляді монети”, а також синонімічні їй однослівні та складені найменування (**червінець, червоний, дукат золотий, дукат червоний, червоний золотий**) виходять з активного вжитку. Як історизм кваліфікують також слово в переносному значенні – “багата людина, багач, багатій” (те саме, що й дука), яке вживалося протягом ХІХ – початку ХХ століть.

Література:

1. Бантыш-Каменский Д.Н. Источники малороссийской истории. - Ч.2. – ЧОИДР, 1859.
2. Волков В.Ф. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. - Т.П. - Пг., 1916.
3. Етимологічний словник української мови: В 7-ми томах.- К., 1986. - Т.1.
4. Жолтовський П.М. Художній метал .Історичний нарис. - К.: Мистецтво, 1972.
5. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн.УІ.- Чернигов, 1874.
6. Лазаревский А.М. Люди старой Малороссии .- КС, 1885.
7. Лазаревский А.М. Очерки малороссийских фамилий. - Т.І – РА, 1875.
8. Материалы для истории общественного и частного быта в Малороссии ХУІІІ в. – Кн. 11. - К.,1896.
9. Сементовский Н. Старина малороссийская, запорожская и донская. - СПб., 1846.
10. Словник іншомовних слів / Уклад. С.М.Морозов, Л.М.Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000.
11. Словник української мови : В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 - 1980.
12. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України. – К.: Наук. думка, 1970.

Н.А.Рудь

МОВНА І КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ ПИСЬМЕННИКА: ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

В умовах докорінного перетворення сучасного українського суспільства особливого значення набуває розгляд наукового поняття „мовна і концептуальна картина світу” як лінгвофілософське пізнання і фактор соціальної поведінки мовної особистості. Лишаються не розв’язаними проблеми механізму виникнення лінгвістичних фрагментів мовної картини світу (МКС) письменника, їхня система і структура, закономірності їх формування, розвитку, перебудови, а також свідомий та інтуїтивний вплив соціальних чинників на МКС .

На думку М.Вебера, можна виокремити три найзагальніші типи, три способи відношення до „світу”, що включають у себе відповідну настанову, яка визначає напрямок життєдіяльності людини, вектор її соціальної дії. Перший з них М.Вебер визначив як *приспосовування* до світу, другий – *втеча*